

גדולי ישראל

הרב מאיר זונדר
ירושלים

תולדות רבי יוסף באב"ד בעל "מנחת חינוך"

משפחת באב"ד לדורותיה

מקור מחצבתו של רבי יוסף ממשפחה רמת היחס של גאונים בתורה, נגידיים עתירי צדקה וחסד, מנהיגי ישראל בקהילותיהם וכלפי השלטונות, אשר תורה וגדולה התאחדו על שולחנם. מהם ירש רבי יוסף את תכונותיו לראות את חזות הכל בגדלות בתורה, ביראת שמים ובמידות נעלות, ובד בבד עם ענוותנותו וטוב לבו, היה תקיף כצור חלמיש בעמדו על משמרת חומות היהדות. כל חוליה שניתוספה במשפחה נישאה לצאצאיהם של גאוני הזמן, עד שיחוס בני המשפחה בדורות האחרונים הגיע כמעט אל כל הגדולים המפורסמים: המהרש"א, המהר"ם, המהרש"ל, הב"ח, הט"ז, הש"ך, בעל מגיני שלמה, תבואות שור, חכם צבי, חוות דעת ובית אפרים.

עטרת תפארת המשפחה היה זקן זקנו של רבי יוסף, הוא הרב יצחק קרקובר אב"ד ברודי. משפחתו היתה הדגולה והמיוחסת ביותר במאה השמונה עשרה, והיא ריכזה בידיה את השלטון בקהילת ברודי, במוסדות ההנהגה היהודיים בגליל רייסין, ובעד ארבע הארצות. רבי יצחק עצמו היה מיוחס גדול. זקנו הרבי ר' העשיל אב"ד קראקא, היה אבי אביו רבי ישכר דב בריש פרנס ומנהיג בקראקא שנפטר ביום כ"ט תשרי תנ"א. אשת רבי יצחק היתה ביילא, בתו של רבי דוד ב"ר יצחק כתבן מפראג וזולקווא חתנו של הש"ך. שנים אחדות כהן רבי יצחק כרבה של ברזאן, ובשנת ת"ן לערך נקרא לכהן כאב"ד ברודי. כאן היה אהוב על כל בני הקהילה שראו בו את אביהם, והיתה לו השפעה עצומה בעיר ובכל המדינה, עד פטירתו ביום ד' תשרי תס"ה. הפולנים קראו לבניו רבינוביץ, כלומר בנים של הרב. בלשון הקודש קראו להם באב"ד דהיינו בני האב"ד, וזהו מקור שמה של המשפחה. גם בפועל נתקיימה משמעותו של שם זה, כי במשך דורות העמידה המשפחה מאות רבנים ומנהיגים שכהנו בקהילות ישראל ביבשות ובמדינות שונות, ומיד בלידתם ידעו שהם בני האב"ד, ובבוא היום יתפסו את מקומו. כשבא רופא ליילד מישוהו במשפחה, יצא וקרא בשמחה: נולד עוד רב בישראל! וילד שלא השתתף במשחקי החברה בגלל ביטול זמן, היה מצטדק ואומר: הרי עלי להיות רב בישראל! כך היה הדבר כארבע מאות שנה, והיו קהילות בהן החזיקו בני משפחת באב"ד ברבנות בן אחר בן מאה וחמישים שנה ברציפות, עד עלות הכורת.

שושלת הרבנים לבית באב"ד מסתעפת דרך רבי יעקב בנו הצעיר של רבי יצחק, והראשון שנשא את השם באב"ד. היה מופלג בתורה ובעושר, ושימש כיששכר וזבולון בעת ובעונה אחת. גאונותו בתורה לא מנעה ממנו להקדיש זמן רב לעסקי ציבור לטובת אחיו. היה נציג קהילת ברודי בועד גליל רייסין, ומראשי ועד ארבע הארצות. מסחריו הקיפו עסקי משי, שעות ועורות, וכן הקים תעשיית שכר ותמד. חילק סכומים עצומים לצדקה, וסוחריו העיר לוו ממנו בגמילות חסדים. יסד בית מדרש גדול בברודי שנקרא על שמו, ובו עסקו גדולי

מוריה, שנה ששית, גל' ח—ט (סח—סט), אדר שני תשל"ו

תורה ויראה יומם ולילה בהלכה ובקבלה, כשהוא מפרנסם על חשבוננו. רבי יחזקאל לנדא מזכיר בשו"ת נודע ביהודה קמא, יו"ד, סי' מג, את החברים היושבים בבית המדרש של המנוח המפורסם ר' יעקב באב"ד ז"ל. עזר כנגדו היתה אשתו רייזל, בת הרב שמואל אב"ד מזריטש וריישא ב"ר אברהם ב"ר נתן הלוי חתן המגיני שלמה. ר' יעקב נפטר ביום כ"ז אלול תק"ח.

ספר החסידים

לרבי יעקב היו שני בנים ושש בנות. בין חתניו היו: הרב יצחק הלוי איש הורוויץ רבה של ברודי ואה"ו הידוע בשם ר' איציקל המבורגר, והרב חיים לנדא אב"ד פודקמין מייסדו וראשו של הקלויז המפורסם בברודי. בני רבי יעקב היו: רבי שמואל חתנו של הרב משה רוקח אב"ד זלוטשוב בנו של בעל "מעשה רוקח", ורבי יצחק שהיה חתנו של הרב אברהם ב"ר חיים הלפרין מלובלין ראש ועד ארבע הארצות. שניהם עסקו בתורה ובמסחר, ונטלו חלק פעיל בחיי הקהילה. רבי יצחק נפטר ביום כ"א אלול תקכ"א. הפרטים על המשפחה לקוחים בעיקר מספר תולדות יהודי ברודי, עמ' 39—40, 49—50, 82—86.

בנו של רבי יצחק היה רבי יהושע השל השני אב"ד טרנופול מחבר שו"ת ספר יהושע. הוא נקרא שני, כי הראשון היה רבי יהושע השל אחי סבו ר' יעקב יעקל, בנו של רבי יצחק קרקובר אבי המשפחה, שכיהן כאב"ד טרנופול סביב שנת ת"ע. רבי יהושע השל דנן נולד בשנת תקי"ד, ונשא את בתו של ר' שמואל דודו אחי אביו. כיהן ברבנות בוזנוב על מקום בעל שו"ת "פרי תבואה", ובתקס"א נבחר כרבה של טרנופול, על מקום בן דודו רבי שמואל פלקנפלד בעל "בית שמואל אחרון". בשנת תקפ"ח נתקבל כרבה של לובלין, אבל פרנסי הקהילה שהיו מתנגדים עוררו מחלוקת נגדו, כי הלך בדרך תלמידי הבעש"ט. הם מסרו לשלטונות הרוסיים שאין לו רשיון לבוא מגליציה לפולין, ועל כן גורש חזרה לעירו. היה מראשי גאוני דורו, והחליף שו"ת עם הגאונים מח"ס בית אפרים, קצות החושן, נתיבות המשפט ועוד, שלעתים לא רצו לפסוק בלי הסכמתו. עמד איתן על משמר חומות הדת, והנהיג את עדתו בדרך ישראל סבא. משום כך היה מטרה לחיצי של יוסף פרל ראש משכילי זמנו בגליציה, כשפתח בית ספר מודרני בטרנופול. כמרכן הביא לשם פרל כרב את שי"ר שנחשב על מחנה המשכילים. הפרשה גרמה לסערה כה חריפה שטרם היתה כמותה בימים ההם, ובסופו של דבר נאלץ שי"ר לעזוב, ועבר לרבנות פראג. באותו פרק זמן נפטר רבי יהושע השל הישיש ביום י"ז אייר תקצ"ח. ספר יהושע הכולל את תשובותיו וחידושי נדפס בחייו בזולקווא תקפ"ט, ועשה רושם רב בעולם התורה. הרבו להסתמך על פסקיו וחידושי דיניו.

זקנו בעל ספר יהושע

רבי יהושע השל העמיד שושלות של רבנים מפורסמים. בן אחד היה הרב אברהם אריה שכיהן כאב"ד מיקוליניץ עוד בחיי אביו, ונסתעפה ממנו שרשרת פאר. הבן השני היה רבי משה אביו של המנ"ח. הוא היה אב"ד פשוורסק, ואשתו טויבא היתה בת רבי שמואל עטינגר מטרטקוב שלייד סוקל, בנו של הרב משה בן ה"מעשה רוקח" (מגן אבות (שמרלר), עמ' 15). ילדיהם היו: ר' יוסף בעל מנ"ח, ר' חיים אב"ד זלוויץ ומיקוליניץ אבי שושלת רבנים חשובים, ור' שמואל שמילא את מקום אביו כאב"ד פשוורסק. אליו משיב זקנו בתשובותיו סי' יט: לידידי נכדי המופלג תחריף מו' שמואל באב"ד נ"י בן בני הרב המאה"ג מו' משה האבד"ק פשעווארסק נ"י. על שאלתו לברר אם נשים חייבות במ"ע דתשביתו וכו' וכבוד ידיד נכדי האריך בזה בדברים נעימים ונחמדים, חדאי נפשי בפלפולא דיליה, ושש אנכי על אמרתיך כמוצא שלל רב, ואשיב לידיד נכדי למלאות רצונו, ובתחלה אגיד לו הנלענ"ד,

מוריה, שנה ששית, גל' ח—ט (סח—סט), אדר שני תשל"ו

ואחר אשתעשע בדבריו הנחמדים. בסוף התשובה הוא חותם: דברי זקיני אוהבו כנפשו ומשמח בתורתו העשיל באב"ד. פרטים אלו על המשפחה מובאים בספר קנת סופרים, דף צח: סוף הערה 1583.

רבי יוסף באב"ד נולד להוריו ביום כ"ד אלול תקס"א. בפרט זה מכוונים דבריו של בעל מליצי אש, ח"ב, כ"ג אלול, סי' רסח, ושגו אלו שהקדימו את לידתו לשנת תק"ן. מנעוריו היה שקוד ללמוד תורה, וכבר בגיל רך היה בקי בש"ס ובפוסקים. זקנו הגה אליו חיבה יתירה, ואהב להשתעשע עמו בפלפולי אורייתא. בהיותו בן שש עשרה כותב אליו זקנו בתשובה ל"ה כהאי לישנא: לנכדי הרבני החריף מו"ה יוסף באב"ד נ"י, אלול תקע"ז. דבריו הנחמדים בעסק אי עביד לא מהני קבלתי, ומה נעים ומה נחמד עלי דברי תורתו וחכמתו, ובפרט כי ראיתי שתלי"ת כי רב תבואות בכח שור, וחכם בני ישמח לבי גם אני, ומה דעביד מהנה את לומדי' ובפרט אותי, כי ראיתי דבריו טובים ונכוחים ושומע יש לך, ודילדה אימי' כוותי' תילד, ואשיבה חורפו דבר בעו"ה. ואשר חפץ נכדי לדעת דעתי בזה, אמינא בתחילה מאי דקשה לי בדבריו הנחמדים וכו' כ"ז כתבתי דרך טיול בדבריו הנחמדים הערבים עלי ולשומעם מאד מאד וכו' דברי זקניך השמח בתורתך ובכתבך הנחמד, דש"ת באהבה רבה, ומוכן להשיב לו בכל עת ובכל שעה, מצפה לשמוח עמך ועם אביך וי"ח ביחד בקרוב פא"פ, הק' יהושע העשיל באב"ד ז"ל (היינו בן האב"ד זקנו ז"ל). גם תשובה צט בהא דמסכת כתובות דף עב. במשנה דהמקדש ע"מ שאין עליה נדרים, מופנית "לנכדי החריף מ' יוסף באב"ד נ"י".

קשריו עם בתי צדיקים

כשהגיע לפרקו נשא את בתו של הגאון רבי אריה ליבוש הלברשטאם מטרניגרד שהיה מיוחס גדול אל מאורי ישראל מדור דור, ובסוף ימיו נתקבל כדיין בפרעמישלא אצל רבי יוסף אשר עהרנברג, אשר עליו אמרו שלא קיבל כדיין מי שלא היה בעל רוח הקודש. גיסיו היו אפוא האחים רבי חיים מצאנז, רבי משה יוסף אב"ד זבורוב חמיו של בעל "נפש חיה", ורבי אביגדור אב"ד דוקלא, וכן הר"ר מאיר נבנצאל מווישניצה אב"ד דובשיץ (אשל הגדולים, קפז). בעל אחותם יוטיש (רי"ד וייסברג: רבנו הקדוש מצאנז, ח"א, עמ' יח). זמן מה למד בצוותא עם גיסו רבי חיים שהיה מבוגר ממנו בארבע שנים. כל ימיו של הדב"ח החשיב מאד את גיסו הצעיר, הסתמך על חוות דעתו, והיה רגיל לומר עליו שכתו גדול לברר הלכה למעשה לאמיתתה של תורה. כאשר שוחט אחד הפר את התחייבותו מיום י"ד שבט תר"ט לרבה של קולומיאנה, היסס רבי חיים לאסור את שחיטתו, אע"פ שברר שכן היא שורת ההלכה. בשו"ת דברי חיים, ח"א, יו"ד, טו, הוא מסיים את תשובתו בנידון במלים: ויען שהוא דיני נפשות ממש להעביר מאומנתא וטפלי תלויים ביה, והרבה חשו לזה בש"ס ופוסקים, לזה נא מאד להיות מתון בדין, ולצרף עמנו גם ידידינו הרב הגאון גיסי נ"י האבד"ק סנאטין שהוא בקי בטוב בזה העסק, אולי יוכל למצוא מזור להתיר נדרם ולהשיבם על כנם, אחרי שיעשו תשובה הראויה לפי ראות עיני מעכ"ת.

כשפרצה בשנת תרכ"ט המחלוקת הנוראה צאנז—סדיגורה, סרב רבי יוסף להתערב. מכתבו אל רבי יוסף שאול נתנון נדפס בספר ילקוט הרועים, 21, ובו הוא מנמק מדוע מושך ידיו מלהתיצב לטובת הדב"ח "ובפרט שאני גיסו". כנראה שבכל זאת נזדייף מכתב בשמו, ובספר סמא דחיי כותב בתשובתו המלבה ד"איש פלאי נכד הגאון רצב"א: ואשר נמצא במכתב מטארנאפאל דברים בוטים נגד הכת ס"ג, כבר נודע ומפורסם שהגאון מטארנאפאל צוות

ככרוכי' על עוצם החמס שעשו לו, לזייף ולכתוב משמו דברים אשר לא הרה ולא עלתה על לבו, ולולי שהוא גיסו של הרב מסאנץ הי' נותן הדברים בפלילים, למען ישמעו העם וייראו ולא יזידון עוד.

בזיווגו השני נשא רבי יוסף את פאליא, גרושתו של ר' ברוך נכדו של הצדיק רבי משה צבי מסאואראן. היא היתה בתו של רבי דוד הגר מזבלטוב, בנו של רבי מנחם מנדל מקוסוב. חמיו היה פיקח גדול, וצדיקי הדור הפליגו בשבח תכונתו זו. הדב"ח קרא לו חכם עדיף מנביא, הריזינר אמר לו: אתה חכם העולם, ורבי מאיר מפרימישילן כתב אליו: המעוטר בחכמה. גיסיו מנישואין אלו היו בנו של רבי דוד: רבי יעקב מזבלטוב, רבי צבי הירש מפטשניזון, רבי מנחם מנדל מדמיאטש, רבי יחיאל מיכל מסטרוזיניץ, וכן חתניו רבי ישראל הורביץ מברנוב ורבי יצחק מבוהוש (תפארת שבמלכות, 82).

רבי יוסף היה מקורב לחצרות הצדיקים, ודרך החסידות ישרה בעיניו. זמן מה ישב ברופשיץ, ועד סוף ימיו היה קורא לרבי נפתלי: הרבי שלי. י"א כי רבי נפתלי אמר לו לשוב לביתו, כי חלקו הוא ללמוד תורה בהתמדה, פעמיים נסע לשבת אל רבי שמעון מירוסלב (אהל שמעון, נו, לפי אילה שלוחה, עמ' ז, אות ח). פעם כשבא אליו ראש בית דינו בקובלנא על החסידים שהם "צבועים", השיב לו: אפשר שכן הדבר, אך מה אעשה וצבע זה נראה בעיני? לבש לבנים כמנהג גדולי החסידות בימיו, ולפעמים גם קיבל פתקאות. עד ימינו חיו ישישים שהתגאו בברכה או בעצה רפואית שקיבלו ממנו.

1234567

מקומות רבנותו הראשונים

רבנותו הראשונה של רבי יוסף היתה בעיירה הוסקוב שליד פשמישל, בה כיהנו לפניו רבי מאיר אביו של רבי לוי יצחק מברדיטשוב, ובעל מלוא הרועים. מכאן נתקבל כרב בברוטשין, וכבר נתן לבני הקהילה מרגליות כערבון שאכן יבוא לקבל את התפקיד. לבסוף נאלץ לחזור בו, ובני ברוטשין השיבו לו את הערבון ומחלו לו. עובדה זו סיפר שארו ומחותנו הרב משה תאומים מהורודנקה במכתבו אל קהילת בוטשאטש, כאשר היא בחרה בו כרב, ולבסוף לא היה יכול לקבל עליו (ש"י עגנון: עיר ומלואה, 634).

תחנתו השניה היתה קהילת זברו' שליד טרנופול, בה כיהנו גאוני עולם מדור דור. די להזכיר את שמותיהם של ר' משה רוקח בנו של בעל "מעשה רוקח", ר' שאול מרגליות בנו של בעל "מאיר נתיבים", ר' צבי הירש וחתנו ר' אלכסנדר סנדר מרגליות, ר' ישעיה שור לפני שעבר ליאסי. בתקופה זו כבר החליף שו"ת עם גאוני הדור, ובשו"ת יד יוסף סי' קיט, נדפסת תשובה שנשלחה אליו לשם בשבחים רבים וז"ל: ד"ש וברכה וכ"ט סלה, ה"ה כבוד אור"נ הנצמד בקירות לבי, הרב המאה"ג חריף ובקי בחדרי תורה, זך הרעיון קולע אל השערה, החכם השלם המפואר מוכתר בנימוסין, כקש"ת מהו' יוסף באב"ד אבד"ק זבאריז. הגה זה כמה שברעות אשר מסר לידי תשובתו בדיני חנוכה לעיין בה וכו' ועתה אמרתי לעיין בה ולטייל קצת בדבריו דרך מו"מ של הלכה, ואת הטוב יקרב אליו.

מחבר הספר הוא הרב יוסף יואל דייטש, תלמיד זקנו ר' יהושע השל בטרנופול ואח"כ דיין בבית דינו. בשנים תר"ד–תר"ט לערך כיהן כרב במנוסטרישץ, ובסוף ימיו כיהן כאב"ד חודרוב. רבי יוסף העריך אותו מאד, וביום ה' ערב חג קבלת תוה"ק תרל"ד העניק הסכמה לספר, ובה כתב: כבוד הגאון הגדול החריף ובקי מהו' יוסף יואל דייטש זלה"ה היה מודע נעורי, והיטב הכרתיו דרכיו ראיתי, יושב והוגה קורא ושונה, וחיליה לאורייתא, ופלפל בדברי ראשונים ואחרונים, שואל ומשיב מתון ומסיק שמעתתא אליבא דהלכתא, ומעיילינא הוה

מוריה, ענה נשנית, גל' ח–ט (סח–סט), אדר שני תשל"ו

ליה אצל גדולי הדור הגאונים אשר בארצות החיים, ואת כולם טייל אריכות וקצרות בדברי שו"ת, הא למיגרס הא לעיונא וכו' עיי"ש.

חליפת השו"ת ביניהם נמשכה גם אחרי כן, כשרבי יוסף כבר כיהן כרב בסניאטין. ויכוח חריף פרץ בינו ובין הרב שמואל בלחובר מזלישטשיק בדינה של בהמה מבכרת, ושניהם פנו אל הרב דייטש לשמוע את חוות דעתו. בתשובה קיב הוא כותב: ר"ש וברכה לידיד לבי רב חביבי, הרב הגאון המפורסם כקש"ת, מהר" יוסף באב"ד נ"י אבד"ק סניאטין. מכתבו הנעים הגיעני על ידי הדי דואר, וששתי כעל כל הון בראותי אמרותיו הנעימים, בעובדא דאתי לקמיה וכו' ואני אומר, אם כי דבריו דברי חכמה, אולם לדין יש תשובה וכו' והיה בזה שלום כאוות נפשו ונפש ידידו יוסף יואל אבד"ק מאניסטרישץ. גם בתשובה הבאה קיג אל הר"ש בלחובר, הוא מאשש שהצדק עמו, ומזכיר שנדרש לזה כבר ע"י "ידידי הרב הג' מוהר"ר יוסף באב"ד אבד"ק סניאטין לעיין בדברי תשובתו שהשיב לרו"מ בענין זה, והשבתי אז להרב הג' הנ"ל את אשר חנני ד". למרות זאת לא זו ר' יוסף מדעתו, וביקש מתלמידו הרב ברוך מאיר מנטשיל שהיה אז דיין בזבלטוב, שישב להרב דייטש על מה שהתייבב לטובת ר"ש בלחובר. הוא עשה כן ביום ו' לפ' תצא תר"ט, והדפיס את תשובתו בספרו שו"ת רב טובך סי' פז. כמורכן הדפיס שם בסי' פד את תשובת רבו אב"ד סניאטין מיום כ"ה תמוז תר"י בענין בכור בהמה. כעבור שנים כיוון לפסקו של ר' יוסף מדעתו, בשו"ת דבר משה, ח"א, סי' יד.

בזברו' היה ר' יוסף קרוב לעיר רבנותו של זקנו, וכסב כן הנכד היה מטרה לחיציו של המשכיל יוסף פרל. בהשפעתו גרשוהו השלטונות מזברז', ואסרו עליו להתגורר בכל המחוז. כשנתקבל כרבה של טרנאפול אחרי עבור כעשרים שנה, אמר בסיום דרשתו הראשונה: היש כאן עוד מי שזוכר, שאסור לי מטעם הממשלה להציג מדרך כף רגל במחוז הזה? הגירוש נעשה בעצם יום השבת, ורבי מאיר מפרימישלן התאונן מרה על ספר תורה המתגולל בחוצות ואין אוספו לביתו. אחיו ר' חיים שהיה אז אב"ד זלוזיץ הסמוכה דאג שמא יגורש אף הוא, והרגעתו באה ע"י הצדיק רבי בריש מאלסק, שאמרו עליו שהיה מסתכל על אדם ואומר לו את חטאיו. הוא שלח להודיע לו שלא יפחד, וסמך לכך שבפסוק הולך בתם ילך בט"ח רמז אליו: חיים בן טויבא.

באותו זמן עזב הגאון רבי אהרן משה טויבש את העיר סניאטין שליד קולומיא, ועבר בשנת תר"ב לכהן כאב"ד יאסי. נתנו בני הקהילה את עיניהם ברבי יוסף, ועשאוהו עטרה לראשם. מכאן יצא שמו לתהילה כגאון בתורה ופוסק מובהק, ורבים הפנו אליו את שאלותיהם. כמורכן הרחיב את גבולו בתלמידים, וידועים לנו אחדים מאלו שלמדו שם אצלו: הרב ברוך מאיר מנטשיל הנזכר לעיל, הרב יצחק איזיק טויבש ב"ר יחיאל מיכל בנו של הרב הקודם (אהלי שם, 525), ור' שמואל איזיק שכיחן אח"כ כרבה של ברלד ברומניה (ספר זכרון, תרמ"ט, 45).

מהתקופה הראשונה לשהותו בסניאטין נשתמרה בידינו עדות עד כמה החשיבו הגאון רבי אברהם תאומים, וצירופו היה תנאי להיתר עגונה אחת. אותה אשה היתה מאטיל תושבת סניאטין, שהביאה מקמניץ גביית עדות של עד אחד, שהעיד על מותו של יהודי שישב עמו במאסר ואמר לו שהוא אברהם מקולומיא, וגם במשטרה הוא נקרא כך אברהם קולומייצר. הרב אהרן משה טויבש התירה בתנאי שיצטרפו עמו עוד שנים. אחד מהשנים היה ר"א תאומים שהצטרף להיתר מנימוקים שונים, והוסיף שאע"פ שאמר שהוא מקולומיא ובאמת היה מסניאטין אין בכך כלום, דכיון שסניאטין היא בקרייז קולומיה המטרופולין, בודאי לכך

נחכיון. לבסוף סיים: כל זה אני כותב להלכה ולמעשה, אם יצטרף עמנו בזה כבוד מחר וש"ב הרב הגאון מו"ה יוסף באב"ד נ"י אבד"ק סנאטין, יום ה' סיון תר"ד לפ"ק פה זבארוב. הפרשה לא נסתיימה בכך, וביום י"ד מנחם תר"ו שוב כותב ר"א תאומים לבית הדין בסניאטין ¹²³⁴⁵⁶⁷ "ע"ד האשה מאטיל במו"ה אברהם, שנמניתי עם חכמי דורי להתירה והלכה ונישאת לאיש, ועתה בא עד אחד, כי בעברו בקוסטנדינה ראה שם את הבעל ר' אברהם יהודה שהוא מכרו היטב, וסיפר לו עניניו ומדוע אינו חוזר לביתו". לאחר שמצדד תחילה להיתר, מסיים דמה זה יועיל לנו אם באמת בעלה בקושטנדינה, ועל כן תחילה יכתבו לשם לברר, ואם לא יועיל והבעל מאמין לעד, אסורה לו ותשב בדד, ומן השמים ירחמו (שו"ת חסד לאברהם, קמא, אהע"ז, יג—יד).

אב"ד ור"מ טרנפול

מסניאטין עבר ר' יוסף בשנת תרי"א לערך לרבנות הורודנקה הסמוכה, דבר שנעלם מעיני כל רושמי הקורות (ספר טרנפול, 103, 262—270). בשנת תרי"ז לוקח אחר כבוד לכהן לרבנות טרנפול ¹²³⁴⁵⁶⁷ עירו של זקנו, ולא בשנת ת"ר כפי שנשתבשו רבים. בטרנפול נהג את נשיאותו ביד רמה, ונשא את דגל היהדות ללא חת. בתקופה הראשונה עוד חשבו תקיפי הקהל שיוכלו להשפיע עליו ולהטותו לרצונם, אך עד מהרה נוכחו בטעותם. כשאיימו עליו פעם בעת ויכוח על ענינים עקרוניים, השיב להם בהחלטיות שאת מעט הדיסא שאוכל בכל יום, יוכל לאכול בכל קהילה יהודית אחרת (הרב אברהם משה באב"ד: אלה אזכרה, ח"ג, 147). ברם רוב זמנו היה שקוע בתורה, ולא הרבה לעסוק בצורכי ציבור. סח לי ישיש טרנפולי שהשתתף בלווייתו, כי מילדותו חרותה בראשו דמות הרב, היושב בבית המדרש ועוסק בתורה כשטליתו מופשלת על ראשו, כדי שלא יסיח דעתו לצדדין. כך נהג גם כשישב בדיני תורה. פעם באו אליו שני יהודים מסניאטין, והזכירו לו שהיו שם מאהביו. הוא קיבלם בסבר פנים יפות, אבל אח"כ כשגילו לו שבאו אליו לדין תורה, סרב להזדקק להם בטענת פסילנא לכו לדינא. ראייה לדבריו הביא מבנות צלפחד, שאמרו והוא לא היה בעדת קורח, כדי לקרב את דעתו של משה לענינן לדון לזכותן, אבל הוא הבין את ערמתם וכוונתם, ולכן ויקרב משה את משפטן לפני ה' (ר"א איטינגא: שיחת חולין של ת"ח החדש, עמ' יט).

קושיותיו הילכו בבתי מדרשות, וגדולי החריפים טרחו לישבם. רבי יוסף שאול נתנון כותב כמה פעמים בתשובותיו: והנה הוגד לי קושיא בשם ש"ב הרב הגאון מו"ה יוסף באב"ד נ"י אבד"ק סניאטין (שו"מ, קמא, ח"ג, סוף תשו' מב). ובמקום אחר: ודרך אגב אזכור מה דהגיד לי הרב החריף מו"ה חיים וואלף נ"י בעש"ק מטות מסעי שנת תרי"ז, במה שהראה לו הרב הגאון הצדיק מו"ה יוסף באב"ד נ"י אבד"ק סניאטין (תליתאה, ח"א, באמצע תשו' שצה). בפעם נוספת מזכירו כאב"ד טרנפול (שם, סוף תעג). בידידות רבה היה עם גדולי דורו. בכל פעם שפגש סוחרים מקראקא, ביקשם למסור ד"ש להייליגער קראקער רב, הוא הרב שמעון סופר בנו של החתם סופר (מכתב סופר, עמ' מז). העריך מאד את הגאון הצעיר רבי יעקב ויידנפלד אב"ד הרימלוב. כשישב עמו פעם בדין תורה, התפעל מאד מעוצם חריפותו, וקרא עליו: דרך כוכב מיעקב! (רא"י ברומברג: מגדולי התורה והחסידות, כא, עמ' צה).

בטרנפול המשיך להרביץ תורה לתלמידים חריפים ומפולפלים, שיכלו להתמודד עם שיעוריו העיוניים ברמה גבוהה. תיאור ציורי מוסר לנו הרב שמואל שמלקא ב"ר משה יהודה ליב גינצלר אב"ד ור"מ אויבערווישא, בהקדמה לספרו משיב נפש עה"ת והמועדים שנדפס

במארמאראש סיגעט תרע"ב. פעם נסע עם בעל בית נכבד מעירו שעשה שידוך בטרנופול. כשהגיע לשם הלך לקבל את פני המרא דאתרא ששאל אותו דבר חידוש ופלפל עמו כמה רגעים. ביקש ר' שמואל מהרב שיבחן אותו ויעניק לו היתר הוראה, אך הרב סירב באמרו שאין דרכו לתת היתר הוראה. לבסוף הציע לו לבוא למחרת בבוקר לפני התפילה לבית המדרש, למסיבת חברים ת"ח חריפים, המקשיבים לקולנו". הרב היה מפרנסם בקביעות, וראש הישיבה שלהם היה הרב ראובן רפפורט המו"ל של ה"מנחת חינוך". בבואו לשם בבוקר נתכבד ללמוד מסכת מכות דף ה', והוא אמרו בפלפול עצום מכל הש"ס עד שבגדיו נטפו מים. ר' יוסף הלך שם אנה ואנה שתי שעות והקשיב, וכאשר גמר את שיעורו קרא לו לחדרו וכתב לו היתר הוראה, מבלי להוסיף לדבר עמו בדבר הלכה. הדברים מועתקים גם בשם הגדולים מארץ הגר, ח"ב, דף מא:

מבין תלמידיו בטרנופול ידועים לנו הרב אלעזר ריינמן אב"ד גלוגוב (אוצר הסיפורים, ח"ט, עמ' כח): הרב משה רוזין דומ"ץ בטרנופול, שנתקבל בתרמ"ו כרב בהוסיאטין שברוסיה (מחזיקי הדת, ט' שבט תרמ"ו); ר' מרדכי שאול ולרשטיין מטרנופול הנזכר בספרי שו"ת רבים. בשלושת כרכי דובב שפתי ישנים של רמח"א בלוך ז"ל, מצוטטים כמה פעמים דבריו של המנ"ח על יחסו לישוב ארץ ישראל. ברם כידוע יצאו עוררין על מהימנותם של המכתבים המובאים שם, ואלו שבקרו אצלו אחרי מלחמת ששת הימים, שמעו ממנו שמיתן את עמדתו והביע ביטויי חרטה.

רבי יוסף היה בעל לב רחום, והרבה לגמול חסדים עם כל אדם. כמו כן שימש נאמן ושליש לפקדונות ולהתחייבויות. לאפוטרופסותו נמסרו התפילין של רבי משה ליב מססוב, שעברו בירושה אל בנו רבי יקותיאל שמלקא מססוב. הם נשלחו אליו לטרנופול, וכעבור זמן מסרם לפי הצוואה לקרובו רבי שלמה שפירא מסטריזוב, בעת שנסע לבקר את דודו רי"ש בססוב. פסיא לאה אחותו של ר' יקותיאל שמלקא היתה חמותו של ר' יוסף, אשת ר' דוד מזבלטוב (בית שלמה, כג).

קל היה לקבל ממנו מכתבי המלצה וסיוע לנצרכים. ביום י"א טבת תרכ"ה כתב שיתמכו בידיו של הדרשן ר' שמואל שוורץ מבאנקסי שבהונגריה. הוא מעיד שדרש בש"ק העבר בבית המדרש הישן, ויש לו לשון לימודים. שוחח עמו כמה פעמים בדברי תורה ובמיוחד באגדה, ותואר פניו ירא ושלם. נוסח המכתב נדפס בהמגיד, שנה י' תרכ"ז, גל' 50, עמ' 400. מאידך לא הרבה לתת הסכמות לספרים כיתר גאוני דורו. ההסכמה הראשונה ניתנה בשנת תר"ך לש"סים שנדפסו אז בלבוב, מאותה שנה עד שנת תרכ"ח. מן הראוי להעתיקה כלשונה בשל חשיבותה, עם דברי התורה שצרף אליה. כידוע קמו אז עוררין על שמדפיסים עמוד גמרא אחד בשני עמודים קטנים בניגוד לתבנית המקובלת, והסכמת המנ"ח היא אף על כך. על הסכמה זו ועוד העמידני ידידי הרב ישראל נאה, ותודתי נתונה לו על כך.

מכתב מכבוד הרב הגאון החסיד המפורסם נ"י פ"ה ע"ה כק"ש מו"ה יוסף באב"ד נ"י אבד"ק טרנפאל.

שלום וברכה לכבוד ידידי המופלג היקר השלם במעלות נגיד רב תבונות מוה' אברהם יצחק מענקיש נ"י ושותפו הרבני המופלא מהו' ישכר ב"ק נ"י.

נמצאתי לאשר בקשנו ע"י ידידי הרב החרף מוה' ראובן כהן רפאפורט נ"י, לתת לכבודם הגהות שלי הנרשמים בגליוני הש"ס, להדפיסם בהש"ס חדש אשר תחלו כבודכם להדפיס קטן וגדול שם הוא, ונרצייתי לשאלתכם והנני שולח אותם להדפיס

מוריה, שנה ששית, גל' ח—ט (סח—סט), אדר שני תשל"ו

ולהוציאם לאור בהש"ס קטן וש"ס גדול. ועל דבר הסכמתי שבקשו ממני לא אדע מה צורך בזה לר"מ, אם מפני משיגי גבול שקמו עליכם, בודאי לא יכחיש שום אדם אשר לר"מ משפט הקדימה, כי אתם הראשונים בזה להדפיס ספרי הש"ס, ואם להלל מלאכתכם ג"כ אין מהצורך, כי מי לא יפאר מעשי ידיכם קודש, אשר טוב עשו בעמנו למלאות פני תבל תנובה, ישרים יראו וישמחו, וה' פועל ידיכם ירצה, יברך חילם ויזכו לברך על המוגמר, וכאשר החלו כן יהי' כבוד ה' עליכם חופף בבית ד' להסתופף, ויזכה אתכם לסיים הדפסת הש"ס בכפלים, ושכרכם כפול מן השמים.

כ"ד הדרוש"ת באהבה יוסף באב"ד חופ"ק טרנפאל והגליל.

הגהות מכבוד הרב הגאון הנ"ל אבד"ק טרנפאל.

הגהות למסכת ברכות

דף ב ע"א בתוס' ד"ה מאימתי ועוד קשה דצריך לברך בק"ש כו'. נ"ב עיין תר"י שכתבו דצריך לקרות אח"כ ק"ש לשם חובה ויאמר לפני' אהבת עולם שנתקן אצלה ואף דאינה פותחת בברוך כיון שבמקומה היא סמוכה לחברתה אין לחוש כו' ועיין בחידושי הרשב"א לקמן במשנה אחת ארוכה כו' ועיין בכ"מ פ"א מהל' ק"ש ה"ח שכתב קושי' זו ותירוצה משמי' דנפשי' ולא הביא דבריהם וצ"ע.

דף כג ע"ב בגמרא ל"ק הא באיש הא באשה. נ"ב בעין משפט מציין להר"מ פ"ה מה' דיעות ה"ו ואנכי כעת לא ראיתי בדברי הר"מ ז"ל ד"ז לטפח וטפחיים והחילוק בין איש לאשה ולא נמצא במקום הרשום וצ"ע למה השמיט דין זה.

דף לו ע"ב בגמ' ליקט מכולן כזית כו'. נ"ב עיין בצל"ח באריכות ומ"ש שם שהי' לו להרמב"ם להשמיענו הדין לענין חמץ כו' ע"ש ואשתמיטתי' שכבר הביאו הרמב"ם בפ"ד מה' מ"א הלכה ה'.

דף מב ע"ב בתוס' ד"ה עשרה כו' והשתא ניחא הא דפרישית במתני' כו'. נ"ב עיין תר"י ורא"ש ר"פ שלשה שאכלו מוקמי ברייתא בבהמ"ז והכי אמרינן בירושלמי ישבו ואכלו משמע שאכלו כבר יע"ש ודברי התוס' כאן מכוונים ועיין צל"ח שלא עמד בזה.

תוספתא דפאה פ"א אלו דברים נפרעין כו'. נ"ב הרמב"ם העתיק ד"ז פ"ז מה' דיעות ה"ג והכ"מ לא הראה מקומו ומקור מקומו טהור מהכא.

והרב העורך העירני כי כאן המקום להעתיק מש"כ מוהרז"ו לייטר זצ"ל בשו"ת בית דוד מהדו"ב סוס"י קג וז"ל:

ואגב אזכיר למה שהארכתי אי קבסו גם למנהג, מה ששמעתי מפי הגאון כקש"ת מו"ה שמעון באב"ד זצ"ל אבד"ק טארנאפאל משמיה דמר אביו בעל מנחת חינוך ז"ל, שהיה אצלו אחיו הגאב"ד מקילניץ ז"ל ולא רצה לסעוד אצלו, משום דבקהלתו המנהג שלא לבדוק ההמסס. ואמר לו הגאון בעל מ"ח דמותר לו לאכול, דהטעם דבדיקת הבית הכוסות הוא משום דאיכא לברורי מבררין, ואם לא בדק אסור דהוי כמו מבטל איסור לכתחילה לכן אסור, א"כ הרי בשלו לכל ב"ב ולא בשבילו, והוי כמו שלא נתבטל בשבילו דמותר עכתו"ד. ולדברי התוס' בכורות (ב) דבמנהג ל"ש קנס לאסור בדיעבד לכן מותר, אבל בפמ"ג (יו"ד סי' לט ש"ד סק"ו) דאפי' אינו אסור רק מצד מנהג, אסור גם למי שנתבטל בשבילו עכ"ל.

יתר הסכמותיו הידועות לנו לספרים הן: ביום ה' מ"ד למב"י תרכ"א לספר תוספות

מוריה, שנה ששית, גל' ח—ט (סח—סט), אדר שני תשל"ו

חיים של הרב יוסף חיים ברוקשטיין על שמות, טשרנוביץ תרכ"א; ביום כ"ג כסלו תרכ"ו לספר זכר החיים של רח"כ, למברג תרכ"ו; ביום י"ט חשון תרכ"ח על ספר לקוטי מהרי"א של ר' יוסף אשר אנטשיל, למברג תר"ל; ביום ג' ז' חנוכה תרכ"ט על שו"ת רד"ם של הרב דוד מאיר פדר, פרעמישלא תרל"ג; על ספר עטרת צבי של רבי צבי הירש מזידיטשוב מהדורת לבוב תרל"א—תרל"ב, באמצע הפרנומרטין שבסוף ח"ב; ביום י"ב אדר תרל"ג על ספר זכרון צבי מנחם (מייזלש), פרמישלא תרל"ג; ביום א' פנחס תרל"ג לר' צבי אלימלך טייכר על ספריו מעשה הצדקה ויד החזקה, פרעמישלא, תרל"ד—ו; בערב שבועות תרל"ד על שו"ת יד יוסף (דייטש), מ. סיגעט תרל"ה; ביום י"ג אב תרל"ד על ספר אור צבי לרצ"ה מזולקווא, לבוב תרל"ה; וביום ו' שופטים תרל"ד על הספרים תולדות אברהם (אייזנברג מאולינב), פרעמישלא תרמ"ב, ושו"ת זרע יצחק ממנו, זולקווי תרמ"ד. ובס"ה מצאנו לו עשר הסכמות שנדפסו בשנים עשר ספרים.

אוצר החכמה

אחרית ימיו ופטירתו

בשנותיו האחרונות חלה ותכפו מכאוביו. נסע לדרוש ברופאים מומחים, אך לא עלתה לו ארוכה. כבדו ללבוב היה גם רבי יוסף שאול עצור בחדר המיטות, אך לכבוד האורח הדגול ששהה בעירו, אור עוז והלך לקבל את פניו. אלפי בני העיר צבאו ברחובות להתבונן בהם, והמחזה עשה רושם בל יימחה על זקנים ונערים (פתחא זוטא, לונדון, בהקדמה). בקיץ תרל"ג נסע לריפוי בווינא, וביקורו עשה שם רושם רב. האב"ד רבי שלמה זלמן שפיצר העיד, "שזכינו אז לראותו אשר קדושת השכינה על פניו היתה... הי חסיד הי ענו מתלמידיו של אברהם אבינו". דברים אלו אמר בהספד שנשא עליו ביום ו' אד"א תרל"ה, ונדפס בספרו תיקון שלמה, תרנ"ב, מילי דהספידא, דרוש ג.

כשכבדה עליו מחלתו, הרבו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות לשאת תפילות לרפואתו. לבסוף נצחו אראלים את המצוקים, ונשבה ארון הקודש ביום ראשון כ"ד אלול תרל"ד. זהו התאריך המדויק של פטירתו, כפי שעולה מבדיקת הלוח של אותה השנה, וכפי שנזכר בהספדים הרבים שנשאו עליו בתפוצות ישראל, שנפטר ביום ראשון של סליחות. כך כתב גם הרב יחיאל מיכל היבנר שהדפיס את הספדו בספרו נחלה לישראל, חלק שער בת רבים, אות ק: האחרון הכביד וכו' והוא חיבור הפלא ופלא כמעט כל התורה שם בלולה, והיה ירא ה' ושונא בצע ועובד ה', ונלקח מאתנו ביום א' דסליחות. גם הרב מרדכי רובינשטיין מגיד מישרים דקראקא שהדפיס את הספדו על השו"מ בספרו גבעת שאול, הספיד בו גם את ר' יוסף.

בגלל חולשתו של רבי יוסף שאול, העלימו ממנו את הידיעה על הפטירה. כשנודע לו הדבר, ציוה להכריז על יום ד' מרחשוון כיום מספד כבד. שלום גראס יליד טרנופול ותושב לבוב דיווח בהמגיד, תרל"ד, עמ' 383, כי אלפי אנשים נדחסו לשמוע את ההספד בבית המדרש הגדול דתוך העיר. רבי יוסף שאול מירר בקול בוכים על האבידה הגדולה, אחרי שהתנצל על שאיחר להספיד בגלל אי ידיעתו. הוא בכה והקהל בכו עמו, ואח"כ אמר החזן ר' אהרן שלום שירמן א"ל מלא רחמים. ההספד עצמו נדפס בספר דברי שאול, דרשות, למברג תרל"ו, דף מה, ובפתיחתו נאמר: יוסף איננו! הוא הלך למנוחות ואותנו עזב לאנחות. אם אמרתי אספר כל צדקותיו אשר עשה, תכלה היריעה מהכיל. אחת אשר אזכיר: מיום עמדו על דעתו, לא הסתכל חוץ לארבע אמות!

אחרי פטירתו כתב תלמידו ר' מרדכי שאול ולרשטיין את תולדותיו בספר שקרא לו

בשם „תולדות יוסף“. הוא מסרו לדפוס וורבר בברודי, על מנת שהכנסות המכירה ישמשו להחזקת האלמנה והיתומים. לדאבוננו הרב נטרפה השעה, והספר לא נדפס (עברי אנכי, שנה ט"ו, תרל"ט, עמ' סט, קג). פקסימיל חתימתו של ר' יוסף פירסם דובער וואכשטיין בספר מגנזי קהילת וינא, 1927, מס' 85. רושם אבלו של רבנו ניכר גם בארצות אחרות. רבי נפתלי שוורץ מהונגריה קרא על שמו את הבן שנולד לו, הוא הרב יוסף שוורץ שנודע אח"כ בחיבוריו הרבים. היה זה כנראה בהשפעת אביו הגדול הרב אברהם יהודה שוורץ בעל „קול אריה“, שקנה את ספר מנחת חינוך בחיבה רבה, והפריז במחירו עשרים זהובי כסף (בסוף תולדות קול אריה, ובארשת, ד, 426).

עד לשואה היו יהודים פוקדים את ציון מנוחתו בבית העלמין בטרנופול, ושופכים לפניו את תחינותיהם. החכם שמחה בונם פלדמן שביקר שם בחודש סיון תרע"ח, ראה את מצבתו שעליה חרותה כתובת יפה, כשהיא מוטת לצדדין. כששאל מדוע אין מתקנים ומיישרים את המצבה, ענו לו שאף יהודי אינו מעיז לנגוע בה, שמא יפגע בגופו של אותו צדיק.

הספר מנחת חינוך

ספר מנחת חינוך הבנוי כפירוש על ספר החינוך, הוא ספרו המונומנטלי הגדול שעשה לו שם עולם. הוא נחטף עם הופעתו ע"י הלומדים, שהרגישו כי עוד לא בא כבושם הזה. גדולי דורו קיבלוהו בחיבה ובהערצה, והפליגו בשבחיו. למהר"ם שיק היה חיבור גדול על המצוות, אך כשהופיע המנ"ח נאלץ לקצר ולשנות, באמרו שכבר קדמו המנ"ח (הקדמת המו"ל בראש ספר מהר"ם שיק על תרי"ג מצוות, ותולדות מהר"ם שיק בראש ספרו על אבות). תשובתו על המנ"ח נדפסה בתשובותיו או"ח, שב, ושוב בהדרת קודש (מנאסאד, עמ' כה—כו). ידוע גם על עוד כמה מגאוני דורו שגנזו את חיבוריהם משהופיע ה"מנחת חינוך". אחרים השתמשו בדוגמא זו בעת שחיברו את חידושיהם על ראשונים אחרים. להגרא"מ שטיינברג אב"ד סניאטין וברודי היה חיבור דומה על ספר יראים, אך הוא לא נדפס. ספר קלסי זה של גאון גליצאי, הוא מהיחידים שהתחבבו גם על הלומדים בליטא. רבי חיים מבריסק אמר עליו, שאי אפשר לחדור לים התלמוד מבלי לעיין בו.

תכונות רבות של הספר הפכוהו לחביבם של הלומדים. ממוזגים בו חריפות וביקאות מדהימים, והיקף רחב של כל ים התלמוד והראשונים. עם זאת אין בו הגזמה בפלפולים ארוכים, או חזרה על הלכות מפורשות וידועות. בסגנון קצר ובהיר הוא מסכם את הילכותיה של כל מצוה והעקרונות הקובעים בה, מעלה בעיות חדשות שיש בהן פנים לכאן ולכאן, ומדריך את המעיין לפתרון. בענוה רבה הוא משתף כאילו את המעיין בלבטיו, ומניח ספיקות רבים בצריך עיון. אלו היו בקעה נוחה ללומדי כל דור להתגדר בה, ובספרים התולכים ומתחברים עד ימינו, נושאים ונותנים בדבריו כדרכה של תורה.

הספר נדפס לראשונה בלמברג תרכ"ט בעילום שם המחבר, כנראה בעקבות ספר החינוך. בשער נכתב רק שזהו „ביאור רחב על ספר החינוך, בפלפול עצום וביקאות נפלאה הפלא ופלא לאמיתה של תורה, חברו חד מגאונים מובהקים שבזמנינו הקדוש הטהור נ"י, ומרוב ענותנותו העלים את שמו, ד' יגן עליו ויבלה שנותיו בנעימים“. גם הקדמת המחבר איננה חתומה. הוא מודה בה להוריו שגדלוהו בימי נערותו על התורה ועל העבודה, ומספר על המניעים להדפסת הספר. מתחילה כתב את החידושים רק לעצמו, ורק משנגנב ממנו קובץ גדול של חידושי עה"ת ועל שו"ע ולא הוחזר לו, נעתר בזמן האחרון להפצרות ידידיו להדפיס את הספר. הקדמה נוספת לספר מבנו הרב שמעון, וכן הקדמה מליצית ארוכה מהרב

מוריה, שנה עשית, גל' ח—ט (סח—סט), אדר שני תשל"ו

ראובן כהן רפופרט דיין בטרנופול, בה הוא מדבר במעלת הספר, ורומז מיהו מחברו. בסופה מובא קונטרס מנחת עני מחידושו שלו, ודבר תורה מהדיין הרב ישראל רפופרט שטרך בהדפסת הספר.

מהדיר הספר היה הדיין המדפיס בלבוב הרב אורי זאב וולף סאלאט, ובשנת תרמ"ט הוא הדפיס שם מהדורה שניה בתוספת הידור והגהה. בהסכמת רבי יצחק אהרן איטינגא נאמר "כי בזמן קצר אחרי אשר יצא החיבור הנ"ל מביה"ד בראשונה, חטפו להם איש חיבורו ולא נשאר ביד המוכר עד אחד, ולכן עלה על דעת הרב מוהרא"ז הנ"ל להדפיסו שנית. והנה גוף החיבור הזה א"צ להסכמה, כי שמו הקדוש נודע למשגב ע"פ תבל, והספר הנ"ל יעיד עליו כי אין ערוך אליו, נמצאו דבריו ויהיו בפי האוכלם כדבש למתוק". ארבעת בני המחבר נתנו שנה לפני כן למתדיר, הרשאה להדפיס שנית "כי ע"י הובא הספר היקר בפעם הראשון לבית הדפוס, ומצא חן בעיני מרן אבינו הגאון הקדוש זי"ע". הרב סאלאט מכר לאחר מכן את זכותו לר' אברהם ווקס, וממנו קנו ר' בנימין מונק ור' דוד ראטה מוכרי ספרים בלבוב. הם הדפיסו את הספר מחדש בפיעטרקוב תרס"ב.

הוצאת רוזנקרנץ ושריפטזטצר בוויילנא הדפיסה שם את הספר מחדש בשנת תרע"ב, ופעמים נוספות בשנים תרפ"ב—תרפ"ד. בהדפסות אלו הוסיפו כמה נספחים חשובים: הערות הגאון בעל אור שמח, קונטרס שמן למנחת מאת הרב מרדכי יצחק איזיק רבינוביץ אב"ד סלנט ובנו ר' אליעזר יהודה, וקונטרס לבונת המנחת מאת הרב יעקב טאושוונסקי אב"ד אסטריין. כשהחלו בהדפסות צילום, הן נעשו לפי הוצאת וילנא. כך זו שהופיעה בגרמניה בתש"ח ע"י העקורים יושבי המחנות, וכך גם זו שצילם בניו יורק בתש"י נכד המחבר הרב יוסף חנינא ליפא באב"ד. הוצאת פאר בשם מנחת חינוך השלם, נדפסה שם שנתיים לאחר מכן בהידור רב ע"י האחים שולזינגר. לכרך השני צורף ספר השלמה מיוחד, ובו כ"ד הוספות. חלק ניכר מהם הוא על ספר החינוך עצמו, אך רבים מהם כוללים הגהות וישובים לדברי המנחת חינוך, מאת גדולי ישראל שונים במאה האחרונה. בראש ספר ההשלמה הקדמת הרב משה לייטר, הכוללת סקירה מפורטת על החינוך ונושאי כליו, ועל המנחת חינוך ועבודתו, עם רישומים ביוגרפיים לתולדות פרשניהם. בשנים האחרונות יצאו לשוק בארץ ובארה"ב, מהדורות צילום רבות של ההוצאות המקוריות בגדלים שונים.

כבר בחייו קיבל המחבר מכתבי הערות רבים על ספרו. בדרך כלל לא השיב, באמרו שרק רצה לעורר את לב המעיין, ושבעים פנים לתורה. מכתב ממנו ברוח זו נדפס בקונטרס ההשלמה, והוא מופנה אל קרובו הרב ישכר דב באב"ד אב"ד בוסק ששלח אליו בתרל"א את הערותיו. בשו"ת שדה יצחק (חיות) סי' א', הערות על המנחת חינוך מצוה א—ב. בראש מכתבו כתב: ברכת שמים מעל תבאנה לראש יוסף ולקדקוד נזיר אחיו, ה"ה רב האי גאון המובהק, רב יוסף סיני ועוקר הרים המאיר לארץ ולדורים, מאור גולת אריאל תפארת וקדוש ישראל, בוצינא קדישא חסידא ופרישא וכו' כקש"ת מרן יוסף באב"ד נ"י האב"ד דק"ק טארנאפאל והגליל יצ"ו בעהמח"ס מנחת חינוך (וצלה"ה).

תולדותיהם של צדיקים

אין בידינו פרטים מדוייקים על צאצאיו של ר' יוסף, אך ידוע כי היו לו ארבעה בנים ושלוש בנות:

הרב שמעון נולד לו בשנת תר"ט. כתב הגהות לספר מנחת חינוך של אביו, ואחרי פטירתו נבחר למלא את מקומו כאב"ד טרנופול. בשנת תרל"ו השיב לו בשו"ת ברכת רצ"ה,

מוריה, שנה נשית, גל' ח—ט (סח—סט), אדר שני תשל"ו

נו. ביום א' תרומה תרנ"ט כתב הסכמה לספר השיב לב אבות של רבי יעקב קופל לנדמן מטרנופול. תלמידו הוא כנראה ר' בצלאל ב"ר דוד הלוי רוזן מגזע השל"ה שנולד בתרל"א בטרנופול, ובטעות הוא כותב בתולדותיו שהוא תלמיד מובהק להמנ"ח ומוסמך ממנו! למד אצל ר' אצל ה"ש שבט סופר ונסמך ממנו, וכן אצל בעל "נטע שורק". מתרס"א רב בארה"ב בביכ"נ שערי שמים ויוצאי רומניה, ובכתובים היה לו ספר שו"ת (אהלי שם, 306). ר' שמעון נפטר בסיון תרס"ט, ובני העיר ביכו את רבם שהיה איש אמת נוח לבריות, ומקובל על כל המפלגות. שמחה פיפס דיווח על כך בהמצפה, כט סיון תרס"ט, עמ' 4. אחריו כיהן עשר שנים כרבה של טרנופול בנו הרב יהושע השל, עד פטירתו ביום ו' אדר"ב תרע"ט. תשובה אליו נדפסה בשו"ת מצפה אריה, תנינא, אהע"ז, ל. רבה האחרון של טרנופול היה חתנו של ר' יהושע השל, הרב יעקב שליטא שכיהן לצידו של הגאון רבי דוד מנחם מוניש באב"ד בעל "חבצלת השרון". ר' יעקב נספה בשואה עם אשתו ובנו שמעון הי"ד.

הרב דוד מאיר רבה של קהילת פרובינצא, ובתרי"ד השיב לו לשם בשו"ת בית שלמה, יו"ד, ח"א, צג—צד. אח"כ נתקבל כראב"ד בסניאטין, וקרובו ר' משה תאומים משיב לו בשו"ת אוריין תליתאי, מד. ייסד בעיר חברת בקור חולים לתמיכת החברא קדישא (בנו של ה"צור יעקב", שערים, ו' תמוז תשל"ג, ז). לפני שנת תרמ"ח עלה לצפת, וכיהן בה כרב לפחות עד שנת תרנ"ד. בתו היא אמו של הרב שאול לוסטיג הי"ד ראב"ד סטרי. בת אחרת נישאה להרב יעקב יוסף המר ששנים רבות מילא את מקום חמיו כראב"ד סניאטין.

הרב משה שימש כדיין בסניאטין, וכתב בסוליצה שבבוקובינה. היה חתנו של הגביר היחסן ר' שמעון רפפורט, ונפטר באמצע שנת תרכ"ח. כך עולה ממה שהשיבו בדב"ח, ח"ב, אהע"ז, עא, ובית יצחק, אהע"ז ח"א, צו. בנו הרב יהושע השל נולד לו בתרי"ט, ומשנת תרמ"ז כיהן כרב בסוליצה על הכסא עליו ישב אביו. בשנת תרס"ח נתקבל כאב"ד יאסי (אהלי שם, 323). הסכמתו נדפסה בספר מנחת יהודה (גלברד), מונקטש תרס"ג. (מאותו מחבר נדפס שם בתר"ס ספר בית יהודה, עם הסכמת ר' מנחם מנדל באב"ד אב"ד גורא—האמאר). בנו הרב משה היה רב בוינא, ובתש"ג נספה בפשמישל הי"ד.

הרב יהושע השל חתם על ההרשאה במהדורה השנייה של המנחת חינוך.

אשת הרב יעקב ארינשטיין כפי שנוזכר בספר זכרון יהודה (ברודא) דף ח.:

אשת הרב ראובן הכהן רפפורט דיין בטרנופול, שטרח בהדפסת המנחת חינוך וכתב לו הקדמה. בנם הוא הרב יוסף חיים רפפורט—באב"ד הי"ד ראב"ד רוהירוסקה.

הינדה אשת הרב יעקב פופרש מברודי, בנו של ר' ראובן, ב"ר אייזיק "הגדול" חברו הטוב של בעל "ישועות יעקב". אשתו הראשונה היתה דרעזיל רפפורט, ממנה נולדו לו שלושה בנים. כשהתאלמן ממנה, לקחו ר' יוסף כחתן לבתו. הוא העריך אותו מאוד, ותמיד קרא לו רבי יעקב ולא יעקב גרידא, ופעם קרא עליו: את בתי נתתי לאיש. ילדיהם היו: ר' יהושע השיל ור' משה הי"ד שהיו גדולים בתורה, מרים אשת ר' מנדל שנעע מלבוב, גיטל שנפטרה בצעירותה, וטויבא אשת ר' יצחק לנגזם מלינסק. ידוע מכולם הוא בנם הגדול הרב יוסף פופרש—באב"ד מחברם של כמה ספרים, ובראשם ספר מנחת חרשה א—ב על ה"מנחת חינוך" עד מצוה ק"ד. את הספר הספיק להדפיס לפני מלחמת העולם השנייה בבילגוריי תרצ"ד—תרצ"ז, ובניו יורק תשכ"ח צולם מחדש ע"י קרוביו עם הקדמת תולדותיו. היה אדם אביד, ולא שימש ברבנות. זמן קצר לפני פרוץ המלחמה נבחר כראב"ד ברודי, אך לא הספיק לכהן בתפקיד זה, כי ביזם ששי נבחר, ובשבת נסתלק לחיי העולמים.

מוריה, שנה נשנית, גל' ח—ט (סח—סט), אדר שני תשל"ו